

Р. Шайхаденов*

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы
*e-mail: r.shaikhadenov@asu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ЖӘБІРЛЕНУШІЛЕР МЕН КУӘГЕРЛЕРДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫ КҮШЕЙТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, ар-намысы мен қадір-қасиеті мемлекет пен қоғамның ең жоғары құндылығы. Мақала куәгерлер мен жәбірленушілерді құқықтық қорғаудың заманауи мәселелеріне, олардың қылмыстық сот ісін жүргізудегі іс жүргізу жағдайын жақсартуға арналған. Жәбірленушінің құқықтық мәртебесін қарастыра отырып, автор оны жасалған қылмыстың нәтижесінде құқықтары мен заңды мүдделері бұзылған қылмыстық процестің негізгі фигурасы ретінде анықтады және қоғамның әлеуметтік үміттерінің бірі оның бұзылған құқықтарын қорғау және қалпына келтіру екенін әділ атап өтті. Қазақстан Республикасы Парламентінің заң шығару қызметі негізінде автор қолданыстағы Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасына депутаттар қабылдаған, қылмыстық процестің бәсекелестігі мен ашықтығын күшейтуге, қорғау тарапының өкілеттіктерін кеңейтуге бағытталған жекелеген тұжырымдамалық түзетулерді көрсетті. Қорғауға құқығы бар куәнің құқықтық мәртебесін, оның қарапайым куәдан айырмашылығын реттейтін қылмыстық іс жүргізу заңнамасының новеллаларының біріне ерекше назар аударылды, осы қылмыстық процеске қатысушының іс жүргізу мәртебесін анықтаудағы қайшылықтар мен құқықтық олқылықтарды жоюға бағытталған заң шығарушы қабылдаған шаралар атап өтілді. Бұдан басқа, қылмыстық процеске қатысатын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, жәбірленушілердің білікті заң көмегін алу құқығы сияқты өзекті мәселелер қозғалды; жәбірленушіге қылмыспен келтірілген моральдық және материалдық зиянды өтеу, жәбірленушілерге зиянды өтеу институты да қаралған. Ұлттық және шетелдік заңнаманы талдау негізінде автор «сот төрелігін қалпына келтіру» құралдарының тиімділігін, жәбірленушілерді қолдаудың арнайы қорынан келтірілген зиянды өтеуді көрсетті. Мақалада қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа шарасы ретінде отандық «мәжбүрлі төлем» заңнамасындағы баяндаулардың бірінің «құқықтық табиғаты» түсіндірілді. Біздің елімізде жәбірленушілерге өтемақы төлеудің жаңа институтын енгізудің құқықтық базасына және жәбірленушілерге шұғыл, біржолғы материалдық көмек көрсету жөніндегі тиісті қор қызметінің тетігіне толық талдау жасалды.

Негізгі сөздер: заң шығарушы, қылмыстық процесс, қылмыстық сот ісін жүргізу, іс жүргізу құқықтарын іске асыру кепілдіктері, жәбірленуші, халықаралық ынтымақтастық.

Кіріспе.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында қылмыстық саланы жаңғыртуға ерекше назар аудара отырып, «Қылмыстық саланы ЭЫДҰ дамыған елдерінің үлгісі бойынша жаңғырту керек. Бізге азаматтардың құқықтарын уақытылы қорғауды қамтамасыз ететін және жоғары халықаралық стандарттарға сай келетін модель қажет» деген болатын [1].

Мемлекет Басшысының Жолдауын іске асыру бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстар қылмыстық қудалау орбитасына түскен азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету кепілдіктерін заңнамалық реттеуді, олардың іс жүргізу құқықтарын жетілдіруді көздейді [2]. Осы баптың әдіснамалық негізі қылмыстық құқық және процесс теориясының, криминологияның ережелері, сондай-ақ жалпы құқық теориясының тұжырымдамалық ережелері болып табылады, соның негізінде зерттеу процесінде қылмыстық процеске қатысушыларды құқықтық қорғау элементтері анықталады.

Зерттеудің мәні мен мақсаты мемлекеттік органдардың жәбірленушілер мен куәгерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асыру, олардың қылмыстық процесте қауіпсіздігін қамтамасыз ету, осы негізде заңнаманы және оларды қолдану практикасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу жөніндегі қызметін құрайды.

Зерттеу мақсатына жету үшін заңнаманы салыстырмалы талдау қолданылды. Сонымен қатар, философиялық сипаттағы әдістер, синтез және индукция, сондай-ақ болжамды және мазмұнды-функционалды әдістер қолданылды.

Зерттеудің теориялық базасын Т.А. Ханов, В.Э. Козацкая, Е.В. Евстратенко, В.Ф. Габзалилов, О.Г. Иванова, Д.А. Безбородов, А.В. Зарубин, Парламент Мәжілісінің пленарлық отырыстарының материалдары.

Зерттеу нәтижелері ұлттық заңнаманы жаңарту жағдайында қылмыстық сот өндірісінде жәбірленушілер мен куәгерлердің іс жүргізу, мүлктік құқықтары мен заңды мүдделерін құқықтық қорғаудың қазіргі проблемаларын талдауға және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларының құқықтық сипатын және жәбірленушілерге өтемақының жаңа институтын енгізу тетігін негіздеуге мүмкіндік берді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Жәбірленуші-қылмыстық процестің негізгі қайраткері, оның құқықтары мен заңды мүдделері қылмыспен бұзылған. Жәбірленушілердің мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғауды заң шығарушы Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің (бұдан әрі-ҚІЖК) 8 және 15 – баптарында қылмыстық сот ісін жүргізудің, қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың бірінші кезектегі мақсаты ретінде белгілеген.

Осыған байланысты жәбірленушіге заңмен берілген құқықтарды мұқият қарастыру қажет. ҚІЖК-нің 72-бабында аталған құқықтардың бір бөлігі – бұл қылмыстық процестің көптеген басқа қатысушылары (мысалы, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер немесе куәгер) иелік ететін стандартты жиынтық: айғақтар беру, өзіне және жақын туыстарына қарсы куәлік беруден бас тарту, өтініштер мен қарсылық білдірулерді мәлімдеу, ана тілінде айғақтар беру, аудармашының көмегін тегін пайдалану, қылмыстық процесті жүргізетін органның әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдану, сот жарыссөздерінде сөйлеу және т. б.

Мұнда ерекше құқықтар қызықтырады, оларды жүзеге асыру арқылы жәбірленуші өзінің басты мақсатына — сот қорғауын, әділ сот талқылауын, залалдың орнын толтыруға қол жеткізе алады.

Шамасы, отандық қылмыстық іс жүргізу заңнамасын дамыту мен жетілдірудің осы кезеңінде күдіктіге (айыпталушыға, сотталушыға) ғана емес, сонымен бірге жәбірленушіге күдіктінің (айыпталушының, сотталушының) мүддесінде белгіленген схема бойынша оның мүдделерін қорғауды тиісті құқықтық қамтамасыз етуді ұсына отырып, осы субъектілердің құқықтарын қамтамасыз етудегі қалыптасқан теңгерімсіздікті жою қажеттілігі туындады.

Өйткені, жәбірленуші әділ сот талқылауын ғана емес, сонымен бірге қылмысты тиімді тергеуді, яғни жанжақты, толық және объективті тергеуді күтеді. Соңғы жылдары ғылыми әдебиеттерде мемлекет жәбірленушіге тегін заң көмегін пайдалану құқығын беруі керек деген пікір жиі кездеседі [3].

Нәтижелер және оларды талқылау.

Күдіктінің (айыпталушының, сотталушының) және жәбірленушінің өкілеттіктерінің көрсетілген теңгерімсіздігі тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі қағидатын толық іске асыруға ықпал етпейді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында қылмыстық іс жүргізу құқығын жетілдірудің басымдықтарының бірі қылмыстық істер бойынша

айыпталушылар мен күдіктілерге ғана емес, жәбірленушілерге, куәгерлерге де білікті заң көмегін көрсету тетігін одан әрі жетілдіру болып айқындалды [4].

2015 жылғы 1 қаңтардан бастап заңды күшіне енген Қазақстан Республикасының 2014 жылғы қылмыстық іс жүргізу кодексінің қабылдануымен заңнамаға бірқатар новеллалар енгізілді, олардың бірі қылмыстық процеске қатысатын жаңа адамды – «қорғауға құқығы бар куәгерді» енгізу болып табылады. ҚІЖК-де (7-баптың 24-тармағы) қорғауға құқығы бар куә қылмыстық процеске қатысатын өзге адамдарға (ескі редакция) жатқызылады.

Қорғауға құқығы бар куәгер ұғымы, оның құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері ҚІЖК-нің 78-бабының ескі редакциясында берілген. Көрсетілген норманың 5-бөлімінде: «егер қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызда және хабарламада көрсетілген адамға оны жасаған адам ретінде не оған қарсы айғақ берген жағдайда, қылмыстық процеске қатысушы куә, бірақ бұл адамға процестік ұстау қолданылмаған не оны күдікті деп тану туралы қаулы шығарылмаған жағдайда, онда ол қорғауға құқығы бар куәгер мәртебесін алады» [5]. Яғни, қылмыстық процеске қатысушының екі жақты жағдайы көрінеді.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру шеңберінде заң шығарушы бұл мәселелерді ішінара шешті. Осылайша, ҚІЖК-нің 26-бабында қорғауға құқығы бар куәгердің, күдіктінің, айыпталушының қорғауға құқығы бар екендігі көрсетілген. Олар бұл құқықты жеке өзі де, қорғаушының, заңды өкілінің көмегімен де осы Кодексте белгіленген тәртіппен жүзеге асыра алады (осы норманың 1-бөлігі). Қорғауға құқығы бар куәгердің, күдіктінің, айыпталушының қорғаушысы мен заңды өкілінің қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуы соңғысына тиесілі құқықтарды жалынбайды (4-бөлім). Қорғауға құқығы бар куә, күдікті, айыпталушы айғақтар беруге, қылмыстық қудалау органдарының қандай да бір материалдарды ұсынуына, оларға қандай да бір жәрдем көрсетуге мәжбүр етілмеуге тиіс (5-бөлім). Аталған бап Қазақстан Республикасының 27.12.2019 ж [6]. Заңының редакциясында баяндалған.

Осылайша, қорғауға құқығы бар куә күдікті, айыпталушы, сотталушы және сотталған үшін ҚР ҚІЖК 68-бабының 5 және 6-бөлімдерінде көзделгендей, шығыстарды мемлекеттің шотына жатқыза отырып, Тегін қорғау алу құқығын пайдаланбайды. Осы Заңмен ҚІЖК-нің 214-1-бабы енгізіледі, онда жауап алу басталар алдында сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам оны жасаған адамды көрсететін қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыздың, хабарламаның не куәлік айғақтарының мәнін қорғауға құқығы бар куәға хабарлайды. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам, сондай-ақ қорғауға құқығы бар куәға айғақтар беруден бас тарту құқығын қоса алғанда, тұрған Кодекстің 78-бабының 6-бөлігінде көзделген құқықтарын түсіндіреді (1-бөлім). Әйтпесе, қорғауға құқығы бар куәдан жауап алу осы Кодекстің 210-бабының (2-бөлім) ережелері бойынша жүргізіледі [7].

Қорғауға құқығы бар куәнің іс жүргізу мәртебесіндегі қайшылықтар мен белгісіздіктерді жою үшін Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаттары қолданыстағы заңнаманың және құқық қолдану практикасының мониторингі негізінде, сондай-ақ адвокаттармен, заңгерлермен, судьялармен және құқық қорғау органдарының өкілдерімен кездесулер кезінде келіп түскен ұсыныстар негізінде «өзгерістер енгізу туралы» ҚР Заңының бастамашыл жобасын әзірледі. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне адвокаттық қызмет және заң көмегі мәселелері бойынша толықтырулар енгізу туралы. Қылмыстық іс жүргізу, Қылмыстық-атқару кодекстеріне және қылмыстық сот ісін жүргізудің бәсекелестігі мен ашықтығын күшейтуге бағытталған басқа да заңдарға бірқатар түзетулер қабылданды.

Қорғауға құқығы бар куә қарапайым куә мәртебесінен айырмашылығы бар дербес іс жүргізу мәртебесі бар адам болғандықтан, оның іс жүргізу өкілеттіктері жеке баппен

ресімделді. Бұл ретте, қарапайым куәдан айырмашылығы, қорғауға құқығы бар куә өзінің құқықтары мен мүдделерін қорғайтын қылмыстық процеске қатысушыларға жатқызылады, сондықтан оның іс жүргізу мәртебесін реттейтін бап Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 9-тарауында орналастырылған және ҚІЖК-нің 65-1-бабында жеке ұсынылған.

Бұдан басқа, ҚІЖК-нің 7-бабының 24-тармағындағы: «қорғауға құқығы бар куә» деген сөздер алынып тасталды, ал осы баптың 25-тармағы: «айыпталушы» деген сөзден кейін: «деген сөздермен толықтырылды қорғауға құқығы бар куәгер». Яғни, қорғауға құқығы бар куәгердің іс жүргізу мәртебесі қылмыстық процеске қатысушы ретінде айқындалады [8].

Осыған байланысты бірқатар басқа баптарға тиісті түзетулер енгізілді. Атап айтқанда, ҚІЖК-нің 112-бабының 3-бөлігі «күдіктінің» деген сөзден кейін: «деген сөздермен толықтырылды». ҚІЖК-нің 159, 271, 272-баптарындағы мәтін бойынша осындай толықтырулар енгізілді. Осы баптың авторы қорғауға құқығы бар куәгердің құқықтық мәртебесін реттейтін заңнамаға толық талдау жасауды мақсат еткен жоқ, тек қылмыстық процеске қатысушының іс жүргізу мәртебесін анықтауда бар құқықтық олқылықтар мен қайшылықтарды жоюға бағытталған заң шығарушы қабылдаған жекелеген түзетулерді атап өтті.

Аталған заң жобасын талқылау кезінде депутаттар адвокаттың іс жүргізу өкілеттіктерін кеңейтуге бағытталған ҚІЖК-ге бірқатар түзетулер енгізгенін атап өткен жөн.

Жаңа редакцияда адвокаттың өкілеттігін кеңейтетін ҚІЖК-нің 70-бабы қабылданды. Осы баптың 2-бөлігінің 3) және 5) тармақтары адвокатқа күдіктіні күдікті деп тану, күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулыларды жариялау кезінде қатысуға, сондай-ақ осы қаулылардың көшірмелерін алуға мүмкіндік беретін ережелермен толықтырылды. Адвокат іске кіріскен сәттен бастап танысуға, сондай-ақ ғылыми-техникалық құралдардың көмегімен сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамнан өзінің қорғаушысына қатысты процестік құжаттардың көшірмелерін алуға құқылы қылмыстық іс материалдарының тізбесі кеңейтілді. Осы баптың 4-бөлігі қорғаушы ретінде іс жүргізу әрекетін жүргізуге қатысатын адвокатқа сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның қатысуымен өзінің қорғаушысының өтініші бойынша қысқаша консультациялар беруге мүмкіндік беретін норманы қамтитын жаңа абзацпен толықтырылды [9].

ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі сондай-ақ 210-1, 272-1-баптармен толықтырылды, олар адвокаттың қылмыстық іске қатысты ақпаратты иеленуі мүмкін деген болжам бойынша сұрау салу тәртібін, сондай-ақ адвокаттың сараптама жүргізу туралы сұрау салуын процестік бекітуді регламенттеуді процестік бекітеді.

Сонымен, ҚІЖК-нің 210-1-бабын қарастырайық. Қылмыстық іске қатысты ақпаратқа иелік ететін адвокаттың сұрау салу тәртібі. Бұл норма ҚІЖК-нің 70 және 122-баптары кепілдік берген адвокаттардың өкілеттіктерін нақтылау мақсатында қабылданды, өйткені ҚІЖК-нің «Ерекше бөлігінде» сауалнама құқығы реттелмеген, бұл адвокаттың бұл өкілеттіктерді іс жүзінде жүзеге асыруын қиындатады.

Ұсынылған новелла сауалнама жүргізу тәртібін реттеуге бағытталған, оның нәтижелерін бекітудің және адвокаттың да, ол сұраған адамның да құқықтарын қамтамасыз етудің іс жүргізу нысаны ретінде қызмет етеді.

272-1 жаңа бап енгізілуде. Қорғаушы, жәбірленушінің өкілі болып табылатын адвокаттың сараптама жүргізу туралы сұрау салуы. Бұл норманың маңыздылығы мынада: сараптама өндірісін ұйымдастыру мәселелері әртүрлі салаларда арнайы білімді пайдаланудың дербес нысаны болып табылады және тәуелсіз мақала деңгейінде егжей-тегжейлі процедуралық реттеуді қажет етеді.

Қылмыстық процестің бәсекелестігі мен тараптардың тең құқықтылығы қағидатын негізге ала отырып, сотқа дейінгі сатыдағы сот бақылауы айыптаушы тарап үшін де, қорғаушы тарап үшін де ашық болуға тиіс.

Осыған байланысты ҚІЖК 56-бабының 2-бөліміне өзгерістер енгізу қажет. Тергеу судьясының өкілеттіктерін жүзеге асырудың жалпы шарттары, көрсетілген бөлік мынадай мазмұндағы төртінші және бесінші абзацтармен толықтырылды: «қорғау тарапының, жәбірленуші өкілінің өтініші бойынша сот отырысын тағайындау баптың 2-бөлігінің 1) тармағында көрсетілген мәселені қарау үшін. Осы Кодекстің 55-бабы, тергеу судьясы шешіміне қорғау тарабы, жәбірленушінің өкілі шағымданатын, жаңа дәлелдері жоқ, сол мәселе бойынша қайта берілген шағымдарды қоспағанда, әрекеттерін (әрекетсіздігін) тыңдау қажет болған жағдайда міндетті болып табылады. Сот отырысы тағайындалған жағдайда оның уақыты мен орны туралы қорғау тарапына, жәбірленушінің өкіліне және прокурорға алдын ала хабарланады» [10]. ҚІЖК 6) және 7) тармақтарда «қорғаушы» деген сөзден кейін «жәбірленушінің өкілі» деген қосымша бар. Толықтырулар ҚІЖК 126-бабының 1,2 және 4-бөлімдеріне енгізілді: «қорғаушы болып табылатын адвокат, жәбірленушінің өкілі». Дәл осындай түзетулер ҚІЖК-нің 217-бабының 1,2 және 3-бөлімдеріне енгізілді.

Мемлекет кепілдік берген заң көмегін көрсету шеңберінде консультациялар алу және құқықтық құжаттарды жасау үшін қажетті қаражаты жоқ оқшауланған сотталғандарға ұсыну мақсатында ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 10-бабының 1-бөлігінің 7) тармақшасына нақтылау түзетуі қабылданды.

Жоғарыда көрсетілген өзгерістер азаматтардың Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабында көзделген білікті заң көмегін алу құқығын іске асыруға бағытталған.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2021 жылғы 4 маусымдағы № 1 қаулысымен ҚІЖК-дегі осы өзгерістер және басқа да заңдар Конституциялық деп танылды. Конституциялық Кеңес атап өткендей, республиканың қылмыстық іс жүргізу заңнамасына енгізілген басқа да өзгерістер мен толықтырулар адвокаттың кейбір өкілеттіктерін жаңа мазмұнмен толтырады, бұл айыптау және қорғау тараптарының тең құқығын қамтамасыз етуге, бәсекелестікті және қылмыстық сот ісін жүргізудің басқа да қағидаттарын дамытуға ықпал етеді [11].

Ағымдағы жылдың 9 маусымында Мемлекет басшысы осы Заңға қол қойып, заңды күшіне енді. Аталған новеллалар, әрине, қылмыстық сот ісін жүргізуде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғауға ықпал етеді деп санаймыз. Тергеу және сот практикаларын талдау іс жүзінде қылмыстық сот төрелігіне жәрдемдесетін адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде белгілі бір проблемалар бар екенін көрсетеді.

Жәбірленушілер мен куәгерлерге әрдайым қажетті құқықтық, Медициналық және психологиялық көмек көрсетілмейді, сондықтан сот төрелігіне жәрдемдесуге, қылмыс жасау фактілері туралы мәлімдеуге, сондай-ақ тергеу әрекеттері мен сот талқылауына белсенді қатысуға шақырылған адамдардың осы санатына құлықсыздық айқын болады. Кейбір жағдайларда бұл жағдайлар оларды азаматтық борышын өтеуден жалтаруға итермелейді, ал олардың кейбіреулері сотқа келгісі келмеуден басқа, көбінесе сотта өз айғақтарынан бас тартуға мәжбүр болады (әсіресе зорлық-зомбылық қылмыстары және ұйымдасқан қылмыс, сыбайлас жемқорлық көріністері туралы істер бойынша), бұрын заңда белгіленген тәртіппен.

Қазақстан заңнамасында мемлекеттің жауапкершілігі азаптау мен қатыгездік құрбандары үшін тиімді құқықтық қорғау құралдарына және БҰҰ азаптауға қарсы конвенциясы (бұдан әрі – Конвенция) талап ететіндей өтемақыны және барынша толық

оңалтуды қоса алғанда, барабар, тиісті өтем алуға құқықты нақты көздейтін тікелей және нақты нормалар жоқ.

Атап айтқанда, қылмыстық іс жүргізу заңнамасы азаптаудан зардап шеккендердің қылмыстық процесс шеңберінде мемлекетке азаматтық талап қою құқығын көздемейді (ҚІЖК-нің 167-бабы). Жалпы ережелер бойынша қылмыстық процесте азаматтық талап тек айыпталушыларға, күдіктілерге, сотталушыларға қойылады. Ал Конвенция зиянды өтеу үшін жауапкершілік Жеке тұлғаларға емес, мемлекетке жүктелуі керек деп талап етеді.

Ұлттық заңнамада (ҚІЖК және АК) жәбірленушінің юрисдикцияда болған кезеңінде және мемлекеттік органның жауапкершілігінде (жеткізу, ұстау, қамауда ұстау және т.б.) нақты лауазымды адамның кінәсін анықтамай алған зиян үшін өтемақы талап етуге мүмкіндік беретін құқықтық тетік жоқ.

Мұндай құқық азаматқа заңсыз соттау, қылмыстық жауаптылыққа тарту, қамауға алу, ұйқамаққа алу, кетпеу туралы жазылу, қамауға алу немесе түзеу жұмыстары түріндегі әкімшілік жаза қолдану, психиатриялық немесе басқа емдеу мекемесіне орналастыру нәтижесінде келтірілген зиянға қатысты ғана көзделген (922-бап, ҚР Азаматтық кодексінің 923, 951).

ҚІЖК 12-тарауының (ҚІЖК 95-98-бабы) ережелері қылмыстық процеске қатысатын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған.

Өз кезегінде, ҚІЖК-нің 15-бабының 3-бөлімінде «жәбірленушіге, куәге немесе қылмыстық процеске қатысатын өзге де адамдарға, сондай-ақ олардың отбасы мүшелеріне немесе өзге де жақын туыстарына кісі өлтіру, зорлық-зомбылық көрсету, мүлікті жою немесе бүлдіру не өзге де құқыққа қарсы қауіпті әрекеттермен қауіп төнеді деп пайымдауға жеткілікті негіздер болған кезде, орган, жетекші қылмыстық процесс өз құзыреті шегінде осы адамдардың өмірін, денсаулығын, ар-намысын, қадір-қасиетін және мүлкін қорғау үшін заңда көзделген шараларды қабылдауға міндетті» [12].

Бұл ретте қауіпсіздік шаралары қорғалатын адамның жазбаша өтініші немесе жазбаша нысанда білдірілген оның келісімі негізінде, ал кәмелетке толмағандарға қатысты — оның ата-анасының немесе оларды алмастыратын адамдардың, сондай-ақ қорғаншылық және қамқоршылық органдарының уәкілетті өкілдерінің (ата-анасы немесе оларды алмастыратын адамдар болмаған жағдайда) жазбаша өтініші негізінде немесе, жазбаша түрде көрсетілген.

Қабылданған шешім туралы қаулы (ұйғарым) шығарылады, ол орындау үшін қауіпсіздік шараларын жүзеге асыратын органға, сондай-ақ өзіне қатысты қаулы (ұйғарым) шығарылған адамға жіберіледі. Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларды мемлекеттік қорғауды жүзеге асыру туралы мәліметтерді қорғау тәртібі Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 5 шілдедегі Заңымен бекітілген. Жәбірленушілерді қорғау тетіктері тек құқықтық кепілдіктерді ғана емес, сонымен қатар шетелдік тәжірибеден алуға болатын қауіпсіздікті қорғаудың нақты, жеткілікті тиімді шараларын қамтуы керек.

Қылмыстық сот ісін жүргізу орбитасына тартылған жәбірленуші оның қатысуы ол үшін және оның жақындары үшін қандай да бір қолайсыз салдарға немесе олардың туындау қаупіне әкеп соқпайтынына сенімді болуға тиіс.

Мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалар жәбірленуші деп танылған адамға құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыруға кепілдік беруі және қажет болған жағдайда тиісті қорғауды ұсынуы тиіс [13].

Азаматтарды қылмыстардан мемлекеттік қорғау құралы ретінде қылмыстық құқықтың тиімділігі туралы мәселе негізінен қылмыстық жазаның тиімділігі туралы мәселеге дейін азаяды және жазаның мақсаттарын дұрыс анықтауға байланысты. Жазаның

мақсаты-әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталғанды түзету және жаңа қылмыстардың алдын алу (ҚР ҚК 39-бабы).

Демократиялық мемлекетте әрбір азамат үшін мүліктік және мүліктік емес шығындарды қалпына келтіру құқығы танылады. Жалпы алғанда, бұл құқық адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында жарияланған (БҰҰ, 1948) [14].

Әділеттілікті қалпына келтіру сонымен қатар жәбірленушіге жасалған қылмыстың моральдық және материалдық зиянын өтеуді қамтиды [15]. Қылмыс жасаған адамға келтірілген зиянды өтеу міндетін жүктеу қажеттілігі, ең алдымен, заңдылық қағидатын сақтау талаптарына байланысты. Бұл жағдайда тек әкімшілік немесе қылмыстық-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдану жәбірленушінің мүліктік мүдделерін қылмыстан тиісті қорғауды қамтамасыз етпейді. Осыған байланысты қатынастардың осы түрін азаматтық-құқықтық реттеуді күшейту қажеттілігі туындайды. Сондықтан Заңда қылмыстық қудалау органының жәбірленушінің сот төрелігіне қол жеткізуін қамтамасыз ету және зиянды өтеу шараларын қабылдау міндеті көзделген.

Әрине, қылмыспен келтірілген зиянды өтеу кезінде туындаған қатынастарды реттейтін қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер, оларды қолданудың қалыптасқан тәжірибесі осы саланы құқықтық реттеуді жетілдіруді талап етеді.

Қылмыстық іс жүргізудегі азаматтық талап бірнеше құқық салаларымен реттеледі. Азаматтық сот өндірісі тәртібімен жәбірленуші мемлекет жәбірленушінің бұзылған құқықтарын қорғау жөніндегі міндетті жүктеген прокурордың көмегінен өз бетінше талап-арыз дайындап беруге, келтірілген залалдың мөлшерін және қылмыстық қылмыс пен моральдық зиянның туындауы немесе келтірілуі арасындағы себеп-салдарлық байланысты дәлелдеуге тиіс. Бұл жағдайда жәбірленушіге кәсіби заң көмегінен өз құқықтары мен заңды мүдделерін өз бетінше қорғау өте қиын екені анық.

Зиянды толық көлемде өтеу моральдық зиянды өтемей мүмкін емес. Көптеген жағдайларда сотталушыны сот үкімімен соттау моральдық зиян үшін жеткілікті өтемақы болып табылмайтыны анық.

«Соттардың моральдық зиянды өтеу туралы заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы №7 нормативтік қаулысында моральдық зиян ұғымы берілген, оны азаматтың өзіне тиесілі жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтарды құқыққа қарсы бұзу, кемсіту немесе айыру нәтижесінде бастан кешірген моральдық немесе физикалық азаптары деп түсіну керек (3-тармақ).

Моральдық зиян, атап айтқанда, туыстарының жоғалуына, белсенді қоғамдық өмірді жалғастыра алмауына, жұмысынан айырылуына, отбасылық, дәрігерлік құпияның ашылуына, азаматтың ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін шындыққа сәйкес келмейтін мәліметтердің таралуына, уақытша шектелуіне немесе қандай да бір құқықтарынан айырылуына байланысты моральдық тәжірибелерден тұруы мүмкін. Жарақаттанудан, денсаулықтың өзге де зақымдануынан не адамгершілік азап шегу нәтижесінде болған ауруға байланысты және т.б.

Моральдық зиянды өтеу мөлшерін сот анықтайды және мүліктік зиянды өтеу мөлшеріне байланысты емес. Тәжірибе көрсеткендей, көп жағдайда соттар жәбірленушілердің талаптарын минималды мөлшерде қанағаттандырады. Кейбір жағдайларда жарақаттанудан немесе денсаулықтың басқа да зақымдануынан келтірілген зиянды өтеу туралы шағымдар бойынша залалды анықтау мамандар мен сарапшылардың пікірлерін талап етеді [16].

Моральдық немесе физикалық азаптың дәрежесін сот нақты мән-жайларды, моральдық зиян келтіруді, жәбірленушінің жеке ерекшеліктерін және оның азап шегуінің ауырлығын көрсететін басқа да нақты жағдайларды ескере отырып бағалауы керек.

Көптеген жағдайларда дәрігерлер мен психологтар сияқты мамандардың қосымша қатысуынсыз моральдық зиянды жеткілікті түрде бағалау мүмкін емес.

Кейбір жағдайларда кінәлінің бұл үшін қаражаты мен мүлкі болмауына байланысты мүлдікті зиянды толық көлемде өтеу мүмкін емес, соның есебінен өндіріп алуға болады. Осылайша, жәбірленушілерге келтірілген зиянды өтеуге арналған шығыстарды қаржыландыру көзін анықтаудан бастап мемлекеттік билік органдары келтірген залалды өтеу тәртібін заңнамалық реттеуге дейін мәселенің барлық тараптарына кешенді, жүйелі тәсілді әзірлеу қажеттілігі бар.

Бүгінгі таңда бірқатар шет елдерде жәбірленушілердің, куәгерлердің және сот төрелігіне жәрдемдесетін басқа да адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, соның ішінде жәбірленушілердің зиянды өтеу құқығын қорғауға кепілдік беретін дамыған жүйелер мен тетіктер бар.

Халықаралық құқықтық актілерде «жәбірленуші» ұғымының орнына «қылмыс құрбаны» термині қолданылады. Бұл ұғымдар мазмұны жағынан бірдей емес – қылмыс құрбаны ұғымы жәбірленуші ұғымынан әлдеқайда кең.

1985 жылы 29 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған қылмыс пен билікті теріс пайдалану құрбандарына арналған сот төрелігінің негізгі принциптерінің декларациясына сәйкес, «құрбандар» термині қылмыстық заңды бұзатын әрекет немесе әрекетсіздік нәтижесінде физикалық, материалдық немесе моральдық зиян (зиян) келтірілген адамдарды білдіреді. Мұндай адам қылмыскердің анықталғанына, қамауға алынғанына, сотқа берілгеніне немесе сотталғанына қарамастан жәбірленуші болып саналады. Тиісті жағдайларда қылмыс құрбандарына тікелей жәбірленушінің жақын туыстары мен асырауындағы адамдар, сондай-ақ жәбірленушіге қылмыстық әрекеттің салдарының әсерін болдырмау үшін көмек көрсетуге тырысқанда зиян келтірілген адамдар жатады [17].

1983 жылы 24 қарашада Страсбургте қабылданған зорлық-зомбылық қылмыстарының құрбандарына келтірілген залалды өтеу жөніндегі Еуропалық конвенцияның ережелеріне сәйкес, оның негізгі ережесі мемлекеттің жәбірленушілер алдындағы өтемақы жауапкершілігі болып табылады, залалды өтеуді мемлекет қылмыскерді қылмыстық қудалауға (мысалы, белгіленбеген) немесе жазалауға болмайтын жағдайда жүзеге асырады. Соңғы жағдайда бұл рақымшылық актілеріне, сотталушының ауыр сырқатына және т.б. байланысты заңнамада көзделген жазадан босату [18].

Қылмыспен келтірілген зиянды өтеу институтын құқықтық реттеу жөніндегі халықаралық тәжірибені зерделеу көптеген шет елдердің заңнамасы жәбірленушілердің құқықтары мен мүдделерін қорғауға, әділеттілікті қалпына келтіруге, жәбірленушіге келтірілген зиянды толық, тез арада қалпына келтіруге және өтеуге көбірек бағытталғанын көрсетті.

«Қалпына келтіретін сот төрелігінің» ең тиімді құралдарының бірі – қылмыс құрбандарын қолдаудың арнайы қорынан келтірілген зиянды өтеу. Мұндай қорлар Еуропаның 22-ден астам елінде, АҚШ-та, ал посткеңестік кеңістікте – Әзірбайжанда және 2018 жылғы қаңтардан бастап Қазақстанда жұмыс істейді.

2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінде 173-бап – Жәбірленушілерге зиянды өтеу қоры көзделген, онда осы қорды құрудың құқықтық негіздері белгіленген.

ҚІЖК-нің 173-бабына сәйкес (ескі редакция) Жәбірленушілерге зиянды өтеу қоры туралы заңнамалық актіде көзделген жағдайларда, тәртіппен, мөлшерде және мерзімдерде жәбірленуші деп танылған адамдардың осы Қордан мемлекеттік ақшалай өтемақыны кідіріссіз толық не ішінара алуға құқығы бар. Мемлекеттік өтемақыны кідіріссіз алуға құқығы бар жәбірленушілердің санаттары Жәбірленушілерге зиянды өтеу қоры туралы

заңнамалық актіде айқындалады. Осы ҚІЖК новеллаларын іске асыру үшін «Жәбірленушілерге зиянды өтеу қоры туралы» және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Жәбірленушілерге зиянды өтеу қоры қызметінің мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңдардың жобалары әзірленді.

2018 жылғы 10 қаңтарда Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы» және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне «ысырапшылдарға өтемақы қоры» мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңдарға қол қойды. Аталған заңдардың негізгі мақсаты жәбірленушілердің құқықтарын қорғаудың құқықтық тетігін қалыптастыру, жәбірленушілерге немесе олардың өкілдеріне тіркелген ақшалай соманы біржолғы төлеу түрінде материалдық көмек көрсету жөніндегі қаржы құралын құру болып табылады. Мұндай төлем қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген құрамына ғана қатысты.

Жәбірленушілерге өтемақы институты отандық заңнамадағы новелла болып табылады. Алғаш рет «құқықтық табиғаты», «мәжбүрлеп төлеуді» заңнамалық реттеу «қылмыстық-құқықтық ыпал етудің өзге шарасы» ретінде беріледі, Қазақстан Республикасының Қылмыстық және қылмыстық-процестік кодекстеріне тиісті түзетулер енгізілді. Қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шаралары институты қылмыс жасауға ықпал ететін факторларға тиімді қарсы тұруға мүмкіндік беретін өлшенген шаралар жүйесін қамтиды.

Әділеттілікті қалпына келтіру сонымен қатар жәбірленушіге қылмыспен келтірілген материалдық зиянды өтеуді қамтиды. Сондықтан Заңда қылмыстық қудалау органының – жәбірленушінің сот төрелігіне қол жеткізуін қамтамасыз ету және қылмыстық құқық бұзушылықпен келтірілген зиянды өтеу шараларын қабылдау міндеті көзделген (ҚР ҚІЖК 34-бабының 2-бөлігі). Сондықтан Жәбірленушілерге зиянды өтеуге арналған шығыстарды қаржыландыру көзін анықтаудан бастап олардың залалды өтеу тәртібін заңнамалық реттеуге дейін мәселенің барлық тараптарына кешенді, жүйелі тәсілді әзірлеу қажеттілігі туындады.

Қорытынды.

Осы заңдарды мұқият пысықтаудың, кеңінен талқылаудың және қабылдаудың барлық бұрылыстары туралы нақты пайымдап, кейбіреулеріне тоқталамыз.

Бірінші, депутаттар жәбірленушілер өтемақы алу құқығын алатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың тізбесін кеңейтуді ұсынды (124 құрамға дейін). Өтемақы тағайындау тәртібі нақтыланды, регрессиялық талаптарды қою үшін қосымша негіздер айқындалды.

Екінші, жұмыс тобы жәбірленушінің өтемақы алуға өтінішін қараудың нақты тәртібі мен мерзімдерін ұсынды. Мемлекеттік органдар арасындағы өкілеттіктерді бөлді.

Үшінші, депутаттардың ұсынысы бойынша Қорды қалыптастыру көздерінің тізбесіне ел заңнамасында тыйым салынбаған «өзге де қайнар көздер».

Ұсынылатын барлық бес дереккөздің бюджеттен тыс екенін және салықтық емес түсімдер есебінен қалыптасатынын атап өту маңызды.

Қазақстан Республикасының Бюджет, Қылмыстық, Қылмыстық-процестік және қылмыстық-атқару кодекстеріне түзетулер енгізілді. Олардың барлығы қолданыстағы заңнаманы «Жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы» Заңға сәйкес келтіруге бағытталған.

Сот өндіріп алатын мәжбүрлі төлемнің «құқықтық табиғатын» неғұрлым нақты заңнамалық реттеу мақсатында депутаттар қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу кодекстеріне тиісті түзетулер енгізді.

Төртінші, өтемақы төлеуді көздейтін заң нормаларын қолданысқа енгізу мерзімдері өзгертілді, яғни 2018 жылғы 1 шілдеден бастап сот кінәлі тұлғалардан Қорға өндіріп алуды жүзеге асыра бастайды, ал Жәбірленушілерге төлемдер 2020 жылғы 1 шілдеден басталады.

деп көзделген. Есептеулер бойынша Қорға жыл сайынғы түсімдер шамамен миллиард теңгені құрайды.

Қазіргі уақытта бұл «қалпына келтіретін сот төрелігі» новеллалары іс жүзінде тиімді қолданылады.

Бесінші, «Жәбірленушілерге өтемақы қоры» деген не, оның қалыптасу көздері, өтемақы тағайындалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар мен жәбірленушілер санаттары, регрессиялық талаптар және олардың түсініктері туралы толығырақ тоқталу керек.

Айта кету керек, «Жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы» ҚР Заңының глоссарийінде осы терминдердің нақты түсініктері берілген.

Қорды қалыптастыру көздері салықтық емес түсімдер болып табылады, оларға мыналар жатады:

1) Сот өндіріп алатын мәжбүрлеп төлемдер;

2) бапта көзделген іс жүргізу міндеттерін орындамағаны үшін сот салатын ақшалай өндіріп алулар. 71, 78, 80, 81, 82, 90, 142, 156 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 165-І және сот отырысында жәбірленушіге, куәге, маманға, аудармашыға және адвокатты қоспағанда, өзге де адамдарға арналған тәртіпті бұзу, прокурор мен сотталушының;

3) өзіне қатысты соттың айыптау үкімі заңды күшіне енген және түзеу жұмыстары түрінде жаза тағайындалған сотталған адамнан ақшалай жазалар;

4) регрессиялық талаптар тәртібімен өндіріп алынған ақша;

5) Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған өзге де көздер.

Сот айыптау үкімін шығарған кезде кінәлі адамдардан Қорға Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 98-1 және 98-2-баптары негізінде мәжбүрлеп төлем өндіріп алынады. Заңмен бұл төлемдердің табиғаты «қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа шараларымен» байланысты.

Кінәлі адамға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы бойынша айыптау үкімі шығарылған жағдайда, одан неғұрлым ауыр қылмыстық құқық бұзушылық санатына сәйкес келетін мәжбүрлеп төлем өндіріп алынады. Адамдар тобы қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде мәжбүрлеп төлемді әрбір кінәлі адамнан жеке-жеке өндіріп алады.

ҚДЖК-нің 173-бабы жаңа редакцияда жазылды.

Көрсетілген нормаларға сәйкес қажетті өзгерістер қылмыстық іс жүргізу кодексіне енгізілді, онда жәбірленушілердің құқықтары регламенттеледі, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген құрамдары бойынша тіркелген ақша сомасы түріндегі біржолғы төлемнің тәртібі мен негіздері белгіленеді.

Жәбірленушілердің өтемақы алуы Қылмыстық-процестік және азаматтық-процестік заңнама шеңберінде заңда белгіленген тәртіппен олардың қылмыспен келтірілген мүлдікті, моральдық және физикалық зиянды толық көлемде өтеуді талап ету құқығын шектемейтінін атап өту маңызды.

Халықаралық құқық қолдану практикасы көрсеткендей, жәбірленушілерге өтемақы төлеу қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық баптары бойынша жүзеге асырылмайды. Сондықтан «Жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы» ҚР Заңында Қылмыстық кодекстің 124 қылмыстық қылмыс құрамы бойынша жәбірленушілердің үш санаты қарастырылған, олар бойынша өтемақы төленеді.

Заңда жәбірленушілерге өтемақы тағайындау және төлеу тәртібі мен мерзімдері айқындалған. Бұл ретте қылмыстық қудалау функцияларын жүзеге асыратын мемлекеттік орган жәбірленушінің өтемақы алу құқығын түсіндіреді және оның өтінішін тіркелген

кезден бастап күнтізбелік он күн ішінде қарайды. Заңда белгіленген мөлшерде өтемақы тағайындайды және қазынашылыққа ұсынатын алушылардың тізілімін жасайды. Өтемақы төлеуді кейіннен олардың банктік шотына ақша аудара отырып, қылмыстық қудалау органы алушылар тізілімін ұсынған күннен кейінгі күнтізбелік он күннен кешіктірмей бюджет заңнамасында белгіленген тәртіппен қазынашылық жүзеге асырады.

Қабылданған заңдарда мемлекеттік органдардың өкілеттіктері нақты бөлінген, оларды бұзғаны үшін жауапкершілік көзделген.

Жалпы, аталған новеллалар біздің елімізде ауыр қылмыстардан зардап шеккендерге өтемақы төлеудің жаңа институтын енгізуге мүмкіндік беретін қажетті құқықтық базаны құруға бағытталған және бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардан зардап шеккендерге зиянды өтеу саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеудің алғашқы қадамы ғана деп санаймыз.

Осы саладағы заңнаманы жетілдіру жәбірленушілердің құқықтарын мемлекеттік қорғаудың толыққанды институтын құруға, Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекеттің адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау, қорғау міндетін атқаруына бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изм. и доп. на 02.01.2022 г.) [Электронный ресурс] — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения 15.03.2023)

2 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226 –V (с изм. и доп. на 31.12.2020 г.) [Электронный ресурс] — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 15.03.2023)

3 Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Утв. Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 г. № 858 [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (дата обращения 15.03.2023)

4 Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 г. Конструктивный общественный диалог — основа стабильности и процветания Казахстана [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (дата обращения 15.03.2023)

5 Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 г. Казахстан в новой реальности: Время действий [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (дата обращения 16.03.2023)

6 Нормативное постановление Конституционного совета Республики Казахстан от 4 июня 2021 г. № 1. О проверке на соответствие Конституции Республики Казахстан О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (дата обращения 17.03.2023)

7 Международный пакт о гражданских и политических правах от 19 декабря 1966 г. Ратифицирован Республикой Казахстан в 2005 году [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz). (дата обращения 20.03.2023)

8 Европейская Конвенция о возмещении ущерба жертвам насильственных преступлений от 24 ноября 1983 г., г. Страсбург [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (дата обращения 16.03.2023)

9 Декларация ООН. Основные принципы правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью. Принята Генеральной Ассамблеей ООН 29 ноября 1985 года [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (дата обращения 21.03.2023)

10 Закон Республики Казахстан. О Фонде компенсации потерпевшим от 10 января 2018 года № 131-VI ЗРК [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (дата обращения 15.03.2023)

11 Закон Республики Казахстан. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам. Фонда компенсации потерпевшим от 10 января 2018 г. № 132-VI ЗРК [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (дата обращения 15.03.2023)

12 Закон Республики Казахстан. О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе. От 5 июля 2000 г. № 72-II (с изм. и доп. по состоянию на 11.07.2017 г.) [Электронный ресурс] — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz). (дата обращения 23.03.2023)

13 Ханов Т.А. Вопросы создания в Республике Казахстан государственного фонда компенсации имущественного вреда, причиненного потерпевшему преступлением. Правовая реформа в Казахстане. — 2019. — № 3. — 41 с.

14 Козацкая В.Э. Современные научные подходы к вопросу о необходимости создания фонда возмещения преступного вреда. Юридический мир. — № 3 (147). — 2019. — 36 с.

15 Евстратенко Е.В. Защита свидетелей и потерпевших в уголовном процессе России. дис. канд. юрид. наук. — Челябинск. — 2020. — С. 4-5

16 Габзалилов В.Ф. Некоторые аспекты психологической поддержки и сопровождения потерпевших, свидетелей и иных участников судопроизводства в деятельности подразделений по обеспечению безопасности лиц, подлежащих государственной защите. Черные дыры в Российском законодательстве. — № 1. — 2020. — 82 с.

17 Иванова О.Г. Проблемы совершенствования процессуального положения потерпевшего в сфере уголовного судопроизводства. Актуальные проблемы российского права. — № 12 (61). — 2019. — 200 с.

18 Безбородов Д.А. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды. учеб. пос. СПб. юрид. ин-т (филиал) Акад. Генеральной прокуратуры Российской Федерации. — 2019. — 11 с.

ВОПРОСЫ УСИЛЕНИЯ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПОТЕРПЕВШИХ И СВИДЕТЕЛЕЙ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация.

Права и свободы человека и гражданина, его честь и достоинство являются высшей ценностью общества и государства. Статья посвящена современным вопросам правовой защиты потерпевших и свидетелей, улучшению их процессуального положения в современном уголовном судопроизводстве. Рассматривая правовой статус потерпевшего, автор определил его как главную фигуру уголовного процесса, права и законные интересы, которого были нарушены в результате совершения преступления, и справедливо отметил, что одной из социальных ожиданий общества является защита и восстановление его нарушенных прав. На основе законодательной деятельности Парламента Республики Казахстан автором отражены отдельные концептуальные поправки в действующее уголовно-процессуальное законодательство, принятые депутатами, направленные на усиление конкуренции и прозрачности уголовного процесса, расширение полномочий стороны защиты. Особое внимание было уделено одной из новелл Уголовно-процессуального законодательства, регулирующей правовой статус свидетеля, имеющего право на защиту. Его отличие от обычного свидетеля, отмечены принятые законодателем меры, направленные на устранение противоречий и правовых пробелов в определении процессуального статуса данного участника уголовного процесса. Кроме того, были затронуты такие актуальные вопросы, как обеспечение безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе; право потерпевших на получение квалифицированной юридической помощи; возмещение потерпевшему морального и материального вреда, причиненного преступлением; институт возмещения ущерба потерпевшим. На основе анализа национального и зарубежного законодательства автором продемонстрирована эффективность средств «восстановления правосудия», возмещение вреда, причиненного из специального фонда поддержки потерпевших. В статье разъяснена «правовая природа» одной из новелл отечественного законодательства о «принудительных выплатах» как другой меры уголовно-правового воздействия. Проведен полный анализ правовой базы внедрения нового института компенсации потерпевшим в нашей стране и механизма деятельности соответствующего фонда по оказанию экстренной, единовременной материальной помощи потерпевшим

Ключевые слова: законодатель, уголовный процесс, уголовное судопроизводство, гарантии реализации процессуальных прав, потерпевший, международное сотрудничество.

ISSUES OF STRENGTHENING LEGAL PROTECTION OF VICTIMS AND WITNESSES UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract.

The rights and freedoms of Man and citizen, his honor and dignity are the highest value of society and the state. The article is devoted to modern issues of legal protection of victims and witnesses, improving their procedural situation in modern criminal proceedings. Considering the legal status of the victim, the author identified him as the main figure of the criminal process, whose rights and legitimate interests were violated as a result of committing a crime, and rightly noted that one of the social expectations of society is the protection and restoration of his violated rights. Based on the legislative activity of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, the author outlined certain

conceptual amendments to the current criminal and Criminal Procedure legislation adopted by deputies, aimed at strengthening competition and transparency of the criminal process, expanding the powers of the Defense party. Particular attention was paid to one of the novella of the Criminal Procedure legislation regulating the legal status of a witness entitled to protection, its difference from an ordinary witness, the measures taken by the legislator aimed at eliminating contradictions and legal gaps in determining the procedural status of a participant in this criminal process were noted. In addition, such topical issues as ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings; the right of victims to receive qualified legal assistance; compensation to the victim for moral and material damage caused by the crime; Institute for compensation for damage to victims. Based on the analysis of national and foreign legislation, the author showed the effectiveness of the means of "restoration of justice", compensation for damage from a Special Victim Support Fund. The article explained the "legal nature" of one of the novellas in the domestic law "forced payment" as another measure of criminal legal influence. A detailed analysis of the legal framework for the introduction of a new institution of compensation to victims in our country and the mechanism of the relevant fund's activities for providing urgent, one-time material assistance to victims was carried out.

Key words: legislative, criminal process, criminal proceedings, guarantees of the implementation of procedural rights, victim, international cooperation.

REFERENCES

- 1 Ugolovno-protsessual'nyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 iyulya 2014 g. [*Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V*]. № 231-V (s izm. i dop. na 02.01.2022 g.). Available at: — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> [in Russian]. (accessed:15.03.2023)
- 2 Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 g. [*Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226 –V dated July 3, 2014*]. № 226 –V (s izm. i dop. na 31.12.2020 g.). Available at: — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> [in Russian]. (accessed:15.03.2023)
- 3 Kontseptsiya pravovoi politiki Respubliki Kazakhstan na period s 2010 do 2020 goda. [*The concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020*]. Utv. Ukazom Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 24 avgusta 2009 g. № 858. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed:15.03.2023)
- 4 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.K. Tokaeva narodu Kazakhstana ot 2 sentyabrya 2019 g. Konstruktivnyi obshchestvennyi dialog - osnova stabil'nosti i protsvetaniya Kazakhstana. [*Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan*]. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed: 15.03.2023)
- 5 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.K. Tokaeva narodu Kazakhstana ot 1 sentyabrya 2020 g. Kazakhstan v novoi real'nosti: Vremya deistviy. [*Kazakhstan in a new reality: Time for action*]. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed: 16.03.2023)
- 6 Normativnoe postanovlenie Konstitutsionnogo soveta Respubliki Kazakhstan ot 4 iyunya 2021 g. № 1. O proverke na sootvetstvie Konstitutsii Respubliki Kazakhstan O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam advokatskoi deyatel'nosti i yuridicheskoi pomoshhi. [*On verification of compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan O amendments and additions to Some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of advocacy and legal assistance*]. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed: 17.03.2023)
- 7 Mezhdunarodnyi pakt o grazhdanskikh i politicheskikh pravakh ot 19 dekabrya 1966 g. Ratifitsirovan Respublikoi Kazakhstan v 2005 godu. [*The International Covenant on Civil and Political Rights of December 19, 1966 was ratified by the Republic of Kazakhstan in 2005*]. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed: 20.03.2023)
- 8 Evropeiskaya Konventsia o vozmeshhenii ushherba zhertvam nasil'stvennykh prestuplenii ot 24 noyabrya 1983 g., g. Strasburg. [*European Convention on Compensation for Victims of Violent Crimes of November 24, 1983, Strasbourg*]. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed:16.03.2023)
- 9 Deklaratsiya OON. Osnovnye printsipy pravosudiya dlya zhertv prestuplenii i zloupotrebleniya vlast'yu. [*Basic principles of justice for victims of crime and abuse of power*]. Prinyata General'noi Assambleei OON 29 noyabrya 1985 goda. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed: 21.03.2023)
- 10 Zakon Respubliki Kazakhstan. O Fonde kompensatsii poterpevshim ot 10 yanvarya 2018 goda № 131-VI ZRK. [*About the Victims Compensation Fund No. 131 dated January 10, 2018-WE PHR*]. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed:15.03.2023)
- 11 Zakon Respubliki Kazakhstan. O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam. [*On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the following issues*]. Fonda kompensatsii poterpevshim» ot 10 yanvarya 2018 g. № 132-VI ZRK. Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed: 15.03.2023)

12 Zakon Respubliki Kazakhstan. O gosudarstvennoi zashhite lic, uchastvuyushhih v ugovnom protsesse. [On State protection of persons participating in criminal proceedings]. Ot 5 iyulya 2000 g. № 72-II (s izm. i dop. po sostoyaniyu na 11.07.2017 g). Available at: — URL: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian]. (accessed: 23.03.2023)

13 Hanov T.A. Voprosy sozdaniya v Respublike Kazakhstan gosudarstvennogo fonda kompensatsii imushchestvennogo vreda, prichinennogo poterpevshemu prestupleniyem. [Issues of creation in the Republic of Kazakhstan of the state fund for compensation of property damage caused to the victim of a crime]. Pravovaya reforma v Kazakhstane. 2019. № 3. 41 p. [in Russian]

14 Kozackaya V.E. Sovremennye nauchnye podhody k voprosu o neobходимости sozdaniya fonda vozmeshheniya prestupnogo vreda. [Modern scientific approaches to the issue of the need to create a criminal damage compensation fund]. Yuridicheskij mir. № 3 (147). 2019. P. 36. [in Russian]

15 Evstratenko E.V. Zashhita svidetelei i poterpevshih v ugovnom protsesse Rossii. [Protection of witnesses and victims in the criminal process of Russia]. dis.kand.yurid.nauk. Chelyabinsk. 2020. P. 4-5 [in Russian]

16 Gabzalilov V.F. Nekotorye aspekty psihologicheskoi podderzhki i soprovozhdeniya poterpevshih, svidetelei i inyh uchastnikov sudoproizvodstva v deyatel'nosti podrazdelenii po obespecheniyu bezopasnosti lits, podlezhashhih gosudarstvennoi zashhite. [Some aspects of psychological support and support for victims, witnesses and other participants in legal proceedings in the activities of units to ensure the safety of persons subject to state protection]. Chernye dyry v Rossijskom zakonodatel'stve. № 1. 2020. 82 p. [in Russian]

17 Ivanova O.G. Problemy sovershenstvovaniya protsessual'nogo polozheniya poterpevshego v sfere ugovnogo sudoproizvodstva [Problems of improving the procedural status of the victim in the field of criminal proceedings]. Aktual'nye problemy rossijskogo prava. № 12 (61). 2019. 200 p. [in Russian]

18 Bezborodov D.A. Inye mery ugovno-pravovogo haraktera: ponyatie, priznaki i vidy [Other measures of a criminal-legal nature: concept, signs and types]. ucheb. pos. SPb. yurid. in-t (filial) Akad. General'noj prokuratury Rossijskoj Federacii. 2019. 11 p. [in Russian]

Information about authors:

Renat Shaikhadenov - **corresponding author**, PhD., acting associate professor, Department of “Criminal Law Disciplines”, Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedov, Atyrau, Republic of Kazakhstan

E-mail: r.shaikhadenov@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8056-9798>

Информация об авторах:

Ренат Шайхаденов - **основной автор**, PhD., и.о. ассоциированного профессора кафедры «Уголовно-правовые дисциплины», Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

E-mail: r.shaikhadenov@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8056-9798>

Авторлар туралы ақпарат:

Ренат Шайхаденов - **негізгі автор**, PhD., «Қылмыстық-құқықтық пәндер» кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а., Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: r.shaikhadenov@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8056-9798>